

navedenog, s dobrodošlicom valja očekivati sljedeća ostvarenja u nizu što ga je Franjo Šanjek najavio, sa svješću da je riječ o znatnim doprinosima crkvenoj povijesti, ali i hrvatskoj nacionalnoj kulturi i znanosti uopće.

Petar Strčić

IVO GOLDSTEIN, BIZANT NA JADRANU,
Biblioteca Latina et Graeca, knjiga XIII, Zagreb 1992, 235 str.

1. Goldsteinov "Bizant na Jadranu" izaziva poštovanje ne samo zbog goleme obrađene materije i impozantne literature (autor nabraja 475 radova – a to posve sigurno nisu jedina pročitana i promišljena djela), nego i zbog ozbiljnosti pristupa problematici kao cjelini i u pojedinostima. Usto, autor upotrebljava izvorna bizantska vrela, što je u našim uvjetima postalo prava rijetkost.

Poštovanje izaziva uz ostalo i velik broj vrlo korisnih bilježaka ispod teksta, u kojima autor upućuje čitatelje na problematiku i literaturu u upravo nepreglednu mnoštvu specijalističkih pitanja što se odnose na arheologiju, povijest umjetnosti i ekonomiju, numizmatiku itd.

I konačno, čitatelj će sa zadovoljstvom pročitati ne mali broj Goldsteinovih općih zapažanja npr. o psihološkoj vrijednosti bizantskog novca među Slavenima (166), tom "dolaru srednjega vijeka" (167), o raspravi u svezi s "Tri poglavlja", koja je u biti označavala kulturnu neovisnost (zapadnih) crkava i bila izraz regionalizma i suparništva dviju "partes imperii" (73) itd.

2. Bizant na Jadranu počinje s analizom prilika na Jadranu u doba Justinijana, i to Justinijanovih osvajanja ovih područja (17 – 29) i opisom "bizantske magistrale" duž Jadrana, tj. naseobina novog tipa specifičnih po svojoj strateško-obrambenoj funkciji. Goldstein ih prati počevši od Grčke, preko istočne jadranske obale i Pule i Venecije i dalje duž zapadne obale (29 – 67). U poglavlju što se odnosi na 7. i 8. stoljeće (68 – 149) Goldstein se bavi prije svega dolaskom Langobarda (68 – 75) i Slavena (77 – 83). On ističe da se bizantska vlast svela na jadranske priobalne gradove i otoke i da se ne može govoriti o npr. "padu" Salone, Nina itd. a još manje o katastrofalnom nestanku kasnoantičke civilizacije, već o organiziranju života oko razmjerno malih "gradova-utvrda" čije se područje poklapa s teritorijem biskupije. U tom kontekstu Goldstein ističe relativan mir u zapadnom dijelu Bizanta za razliku od skrajnje teške situacije na Istoku uzrokovane napadima Perzijanaca, Avara, Slavena i Arapa, pa opisuje događaje oko Konstansova boravka u Italiji sredinom VII. stoljeća, borbu Justinijana II. s neposlušnom Ravenom i Pentapolisom koncem VII. i početkom VIII. stoljeća, ikonoklastičnu krizu Bizanta u VIII. stoljeću, osvajanje Ravene 732. i 751. god. te pripajanje Ilirika, Kalabrije i Sicilije konstantinopolskoj patrijaršiji (112 – 125). Goldstein spominje i dvostoljetnu šutnju vrela o zbivanjima na istočnojadranskoj obali, u što ubacuje i diskusiju o dolasku Hrvata. Kako po Goldsteinu dalmatinski građovi kontroliraju situaciju barem u granicama svojih agera, to su oni "dozvolili Slavenima da se nasele na određenim područjima" pa je to pisac DAI preradio u naredbu bizantskog cara (125 – 135). U nastavku toga dijela teksta Goldstein se dotiče legendarne ličnosti Ivana Ravenjanina, slučajnog nalaza pečata ravenkog egzarha Pavla, raspravlja o toponomastičnom kontinuitetu antičkih naziva u blizini obale, o slavenskoj akciji blizu Siponta 642. god. i još o nekim pitanjima (135 – 149).

Treće poglavlje obuhvaća vrijeme do Bazilija II. Autor opisuje borbu Franaka i Bizanta do 812. god. (150 – 158), kulturnu aktivnost i ekonomsku konjunkturu npr. graditeljske aktivnosti,

te se zadržava uz ostalo, na gradnji crkve Sv. Trojstva (crkva Sv. Donata) početkom IX. stoljeća u Zadru koja "u to vrijeme postaje sjedište teme Dalmacije" (160), obrazlaže problematiku tzv. karoliških mačeva (165 – 166), bizantskih zlatnika (166), slavenskog gusarenja (171 – 173) i razloga zašto su Mlečani od IX. stoljeća dalje stalno u sukobu sa Slavenima, za razliku od mnogo manje naglašenih sukoba Bizanta sa Slavenima (174 – 175). Goldstein govori i o žestokim napadima Arapa na jadranske gradove i o mjerama bizantske obrane koje su u drugoj polovici IX. stoljeća dovele do osnivanja teme Dalmacije.

3. Goldsteinova upotreba vrela često nije učinjena s dovoljno pažljivosti.

a) Tako on na str. 167. tvrdi da se u Gottschalkovu spisu "regnum" i "imperium" odnose na "hrvatskog vladara Trpimira", a na str. 170 da se "imperium" odnosi na cara. Čitatelj bi mogao pomisliti da je riječ o dva Gottschalkova odlomka jer se u prvom slučaju Goldstein poziva na "Katić, Gottschalk, 9" a u drugom na "Katić, Gottschalk 5". Ali, u drugom je slučaju vjerojatno riječ o lapsus calami (ili o tiskarskoj grešci).

b) Na str. 176 tvrdi Goldstein da je Venecija sklopila Pactum Lotharii kao "samostalni autoritet", a na str. 172 da je Pactum Lotharii sklopila "Venecija, bizantski podanik". Do toga ne bi došlo da je Goldstein bar s riječ-dvije uzeo u obzir složenu problematiku tzv. Pactum Lotharii i upozorio bar na osnovnu diskusiju Fante, Lentza i Kretschmayra (npr. po Fanti se odredba *contra generationes Sclavorum* odnosi na raniji ugovor iz 812. itd.).

c) Po Goldsteinu iz Rižanskog placita proizlazi da su stanovnici Istre u doba Franaka putovali samo do "Metaka, Ravene, Dalmacije" (57) i da "dok su bili pod Bizantom, tako velika putovanja, kako kažu, nisu poduzimali". Doduše, ističe Goldstein, "i takav je promet trebalo nadzirati". Ali, ovdje nije riječ o putovanjima i "prometu", već o nečem posve drugom. Naime, istarski se posjednici tuže da ih je nova franačka vlast opteretila besplatnom radnom obvezom u korist vojvode Ivana da za njega bez plaće obavljaju lađama razne prijevozne usluge "u Veneciju, Ravenu, Dalmaciju i po rijekama", pri čemu se misli na plovne rijeke u sjevernoj Italiji. Istarskim posjednicima je dodatno smetala i okolnost da tu vrlo tešku obvezu moraju obavljati ne samo za vojvodu, nego i za vojvodine "sinove i kćeri i njegova zeta". Ukratko nije riječ o razlici između "kratkih putovanja" u doba Bizanta i "velikih" u doba Franaka, a pogotovu ne o dokazu za "oporavak trgovine" (176), nego o uvođenju nesnosnog tereta besplatnog prijevoza za predstavnike franačke vlasti i njihove obitelji.

d) Goldstein upozorava (141) da se tvrdnja Ostrogorskog, tj. "tamo gdje nije bilo teme nije bilo ni vizantijske uprave. To je nepogrešivo merilo stvarnog stanja stvari" "ne smije doslovno shvatiti" jer, nastavlja Goldstein, "ni u Raveni ne postoje strateg i tema, nego samo egzarh i egzarhat" a "tu je i venetski dukat". To bi bile navodno, po Goldsteinu, "jadranske specifičnosti". Međutim, i po samome Goldsteinu riječ je samo o terminološkoj razlici jer on ističe (71) da i "u egzarhatu i u temi vojna vlast zamjenjuje civilnu upravu, a stratezi tema kao i egzarsi, istovremeno su i vojni zapovjednici i upravnici oblasti koje su im povjerene". Isto, dakako, vrijedi i za venecijanski dukat koji se postupno razvio kao vojno-civilna vlast najprije unutar egzarhata, a kasnije samostalno.

Riječi Ostrogorskog treba dakle ipak doslovno shvatiti. Uostalom i sam Ostrogorski na istoj stranici na kojoj govori o temama kao "nepogrešivom merilu" citira pismo Justinijana II. u kojem se, među ostalim, spominje pet stratega i egzarsi Italije i Afrike. Očito je Ostrogorski smatrao da je suvišno uz teme spominjati i egzarhate koji imaju isti osnovni sadržaj kao i teme: jedinstvo vojne i civilne uprave.

O nekim "jadranskim specifičnostima" ne može biti govora: egzarhat i njegovi dijelovi, dukati (pa čak i tribuni) postojali su i u Africi. Ukratko, do osnivanja teme Dalmacija u Dalmaciji doista nije bilo bizantske uprave, što ne znači da nije bilo druge vrste bizantskog utjecaja.

4. Goldsteinovu analizu Gottschalkovih vijesti o boravku na dvoru kneza Trpimira i tzv. Taktikona Uspenskoga, tih dvaju vrlo važnih prvorazrednih vrela o Dalmaciji četrdesetih godina IX. stoljeća ne možemo smatrati uspješnom.

Govoreći o Gottschalkovu izvješću Goldstein kaže: "Gottschalk u 9. stoljeću bilježi kako je Trpimir polazio s vojskom contra gentes Graecorum" (142). Ali, Goldstein propušta navesti svršetak rečenice. Naime, po Gottschalku je Trpimir (oko 846 – 848) krenuo contra gentem (ne gentes) Grecorum et patricium eorum. Opće je poznato i priznato da je Gottschalk vrlo dobro obaviješten o svemu, pa i o titulama, što je i Goldstein s pravom prihvatio (v. npr. 170). Dakako, Gottschalkov patricij ne može biti nitko drugi nego strateg jer je puna titula svakog stratega *δ ἐκνύπατος πατρικίος καὶ στρατηγός*. Kako se po Goldsteinu gens Grecorum odnosi na "stanovnike dalmatinskih gradova", onda, upravo prema Goldsteinovu shvaćanju "njihov" patricij ne može biti nitko drugi nego strateg Dalmacije. Jedina mogućnost izbjegavanja toga zaključka bila bi tvrdnja da je Gottschalk u svemu – pa i u titulama – pouzdan i prvorazredan izvor – osim u tituli patricija, ali ne vidimo razloga da se prihvati takva tvrdnja.

I Taktikon Uspenskoga je vrlo važan izvor za povijest Dalmacije. U njemu se, među ostalim, spominje arhont Dalmacije. Dakle, u doba sastavljanja Taktikona Uspenskog Dalmacija je bila arhontija. Pritom je, dakako, najvažnije utvrditi vrijeme sastavljanja toga Taktikona. Ostrogorski je 1953. god. predložio 845 – 846. god. pa je to 1957. preuzeo Ferluga i zbog toga ustvrdio da bizantski patricij u Gottschalkovoj vijesti ne može biti strateg Dalmacije. Naime, po Ferlugi je vrijeme "Trpimirova ratovanja s Grcima (tj. 846 – 848: L. M.) isuviše blisko terminusu post quem Taktikona (tj. 845 – 846. po Ostrogorskom i Ferlugi: L. M.) pa, da je Dalmacija bila tema i njen strateg bi sigurno bio zabeležen među ostalim stratezima" (Ferluga, Vizantiska uprava u Dalmaciji, Beograd 1957, 67). Međutim, Oikonomides je 1972. god. uvjerljivo dokazao da je Taktikon Uspenskoga nastao ranije, tj. 842 – 843. god. Nakon te nove datacije sve se lijepo složilo: 842 – 843. god. Dalmacija je još bila arhontija (zbog spomena arhonta Dalmacije u Taktikonu Uspenskoga), a 846 – 848. god. već tema (zbog spomena patricija-stratega u Gottschalkovoj vijesti). Ukratko, Goldstein je jedino bezrazložnim poricanjem vjerodostojnih podataka o patriciju u Gottschalkovoj vijesti i neprihvatanjem Oikonomidesove nove datacije Taktikona Uspenskog mogao izbjeći zaključak da je Dalmacija postala temom nešto prije 846–848.

5. Goldstein više puta spominje Rižanski placit i pri tome se uvijek poziva uz izvorni tekst po Udini i na prijevod N. Klaić (57, 142, 163, 176) koja je uglavnom preuzela prijevod L. Kirca. Međutim, poznato je da se Kirac služio pogrešnim i zastarjelim Kandlerovim tekstom Rižanskog placita. Zbog toga je i prijevod nužno pogrešan. Dakako da se analize Rižanskog placita, jednog od najvažnijih tekstova za upoznavanje ne samo istarske, nego uopće europske, a osobito bizantske i franačke povijesti druge polovice VIII. i početka IX. stoljeća ne smiju temeljiti na zastarjelom tekstu i lošem prijevodu jer se inače dolazi do potpuno pogrešnih, često i grotesknih rezultata. Tako npr. tekst Rižanskog placita omnis tribunus habebat escusatos quinque et amplius Kirac (po Kandleru), a N. Klaić (po Kircu) prevode: Pod Grcima svaki je tribun imao pet zlatnika (!) i više, a N. Klaić daje usto još i svoje tumačenje: "Franački Zapad još ne poznaje plaće u novcu jer ondje prevladava prirodna privreda. Car dakle plaća u naturi svoje činovnike." Ovo neobično objašnjenje zaslužilo bi podrobniju kritiku, ali se u nju ovdje ne možemo upuštati jer bi nas to predaleko odvelo. Ovdje je jedino važno upozoriti na to da cscusati Rižanskog placita nisu zlatnici nego – ljudi. Ekskuzati su vrlo česta pojava u Bizantu, a nalazimo ih nerijetko i u našim vrelima gdje i po nazivu i po sadržaju odgovaraju bizantskim ekskuzatima i lijep su dokaz dugoročnog bizantskog utjecaja. Nije li zbog toga o ekskuzatima trebalo nešto reći i ograditi se od te (i drugih) netočnosti u prijevodu L. Kirac-N. Klaić?

Već je spomenuto pogrešno tumačenje vijesti iz Rižanskog placita po kojoj bi po Goldsteinu bilo riječi o "kraćim putovanjima" za Bizanta, a "dužim" za Franaka. Ostala više nego lapidarna

Goldsteinova tumačenja Rižanskog placita ostaju za čitatelja zbog svoje kratkoće nejasna: "Poila iznosa davala je crkva, a narod drugu polovicu" (nije li trebalo čitatelju bar s riječ-dvije reči o kojim se to iznosima radi?); "Isprave o trajnom zakupnom pravu nisu se dugo mijenjale" (riječ je o zakupima u trajanju od tri generacije pri čemu bi usporedba s reguliranjem zakupnih odnosa u Bizantu u drugoj polovici VIII. stoljeća korisno obogatila dokaze o prisutnosti Bizanta na Jadranu u VIII. stoljeću).

6. Toliko o nekim pojedinačnim pitanjima. Ostale primjedbe ispuštamo. Nekoliko riječi o općoj koncepciji knjige i o pitanjima u svezi s njom.

Raspored i opseg pojedinih dijelova knjige (ne računajući uvod i zaključak) izgledaju ovako:

1) Justinijan i doba nakon njega do kraja VI. stoljeća	50 str. = 30,5%
2) VII. i VIII. stoljeće	81 str. = 49,5%
3) prva polovica IX. stoljeća	33 str. = 20 %
Ukupno	164 str. = 100%

a) U sva tri razdoblja ne nalazimo analize ni bizantskog društva ni uprave na bizantskim posjedima na Jadranu.

Što se tiče društva, nedostatak je to više za žaljenje što i po Goldsteinu vrijednost Rižanskog placita daleko prelazi okvire Istre upravo u toj problematici i što je po njemu zbog toga "razložno vjerovati da su situacije u osnovi svugdje bile iste ili slične" (str. 176). Već je E. Mayer (*Die dalmatisch-istrische Munizipalverfassung im Mittelalter und ihre römischen Grundlagen*, "Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung 24, 1903, 259) s pravom upozorio da Rižanski placit prikazuje "mit einer ganz ungewöhnlichen Ausführlichkeit die Verhältnisse in der griechischen Zeit itd.". Zbog toga su mnogi autori, u novije vrijeme npr. A. Guillou (*Régionalisme et indépendance dans l'empire byzantin au VIIe siècle* itd.), Roma 1969) posvećuju tom pitanju veliku pozornost. Naime, u Rižanskom placitu spominju se servi, liberati, advenae, liberi, Sclavi, escusati, coloni itd. Nadalje, unutar slobodnih građana Rižanski placit spominje više slojeva. Zar pitanja što se odnose na robove, ekskuzate, oslobođenike, zakupnike, posjednike itd. u svoj svojoj vrlo-složenoj problematici nisu zaslužila (čak i opširnu) analizu? Nije li trebalo zauzeti stav prema nekim Guillouovim tvrdnjama, npr. da robova u tadašnjoj Istri nije bilo i da su po konstituciji cara Anastazija, tj. po nekoj vrsti praescriptio longi temporis (Cod. Iust. XI, 48, 19) zakupnici *ἐναπόγραφοι* postajali vlasnici zemlje (*μισθωτοί*). To su dakako grube Guillouove greške (v. Lujo Margetić, *Quelques aspects du Plaid de Rižana*, *Revue des études byzantines*, 46, Paris 1988, 125 – 136), ali bolje je i pogriješiti, nego osnovna pitanja potpuno zanemariti.

Goldstein ne analizira detaljnije ni upravnu strukturu bizantske Dalmacije u IX. st. On smatra da su titule "patricija" (navodni znaci Goldsteinovi), protospatara, spatara, prefekta provincije i arhonta Dalmacije, "vrlo dvojbene vrijednosti" te da ih nema smisla analizirati jer bi konačan rezultat bio vrlo slab zbog siromaštva izvora (163–164). A ipak je već Ferluga još 1957. god. dao u svezi s tim titulama dobru podlogu za daljnji rad u tom smjeru.

Nije nam jasno zašto je Goldstein bez obrazloženja stavio pod navodne znakove počasnu titulu patricija. Time je, ako smo ga dobro shvatili, stavio pod sumnju opravdanost upotrebe tog naziva pa je to svoje nepovjerenje trebao obrazložiti – što neće biti baš lako.

Velika je šteta što Goldstein ne analizira položaj arhonata Dalmacije, prema Taktikonu Uspenskoga, niti okolnost da se taj arhont nalazi među spatarakandidatima, što je od velikog značenja za pravilnu ocjenu ranga službe arhonta u Dalmaciji. Goldstein doduše spominje bivše arhonte Dalmacije, ali samo usputno u bilješki (163, bilj. 997). Što se tiče arhonta Dalmacije, Goldstein kratko kaže da ga neće posebno analizirati jer "ovdje nije mjesto posebnoj raspravi o

terminu arhont" (164, bilj. 1000). Goldsteinu je, kako on kaže, "isključivi cilj" odgovoriti "na pitanje kako je Dalmacija dobila arhonta" (164). Međutim, ako se prethodno ne utvrdi što je arhont Dalmacije, onda pitanje *kako* ga je Dalmacija dobila postaje neusporedivo manje važno. Uostalom, iz Goldsteinova teksta ipak nismo saznali *kako* je Dalmacija dobila arhonta. Smatramo da je bitno utvrditi što je arhont Dalmacije jer se tu nalazi odgovor na pitanje kakva je bila bizantinska prisutnost na istočnojadranskoj obali prije organiziranja teme.

Ni o upravnoj pripadnosti i organizaciji Dalmacije u doba Justinijana i poslije njega, u VII. i VIII. stoljeću, Goldstein se ne izjašnjava. O tim pitanjima iznijeta su mnogobrojna mišljenja pa je taj problem trebalo spomenuti, a po našem mišljenju i podrobno analizirati uz pomoć npr. Rižanskog placita.

Doduše na jednom mjestu čitamo da je od početka IX. stoljeća u Dalmaciji otpočeo "proces u kojemu je, doduše, samo donekle vlast prelazila sa crkvenih dostojanstvenika (...) na obogaćene laike" (163). Ovo valja treba povezati s tvrdnjom da se još potkraj antike "umjesto carske uprave koja se raspada, stvara teokratska integracija u smislu crkvenog uređenja kao konfederacije autonomnih zajednica iste vjere" (108). Iz tih dvaju citata proizlazilo bi da je po Goldsteinu još prije Justinijana "umjesto carske uprave" vlast prešla na "crkvene dostojanstvenike", da bi se ona od početka IX. stoljeća (ali samo djelomično) vratila u ruke "laika". Ove konstatacije u dubokoj su suprotnosti sa svim što znamo o položaju crkve u kasnoj antici i Bizantu, a posebno u Dalmaciji. Međutim, možda smo krivo shvatili Goldsteinovu misao izraženu previše lapidarno. Ako pak Goldstein doista misli da je biskup preuzeo vlast u bizantskim gradovima u kasnoj antici pa i u doba Justinijana, onda on griješi. Ali, o tome se može povesti diskusija nakon podrobnije Goldsteinove argumentacije.

b) Kao što smo rekli, polovica Goldsteinova teksta bavi se dokazivanjem postojanja bizantske vlasti na istočnojadranskoj obali u VII. i VIII. stoljeću. Svaki se autor koji se bavio tim pitanjima sukobio s jednom tako reći nepremostivom teškoćom, tj. potpunim izostankom izravnih vijesti. Zato ne čudi što je jednoj od najopsežnijih glava svoje knjige Goldstein dao karakterističan naslov Dvostoljetna šutnja izvora o zbivanjima na istočnojadranskoj obali (125 – 149). Ta je šutnja doista velika zapreka istraživanju povijesti istočnojadranske obale u VII. i VIII. stoljeću, ali se moramo s njom pomiriti i utvrditi može li se ona interpretirati tako da se bar malo podigne zastor i osvijetli to tamno razdoblje. Naime, više puta je šutnja vrela vrlo indikativna. Je li tako i s onim vrelima koja šute o Dalmaciji premda bismo u njima mogli očekivati poneku vijest? U svezi s tim razdobljem Goldstein iznosi dvije postavke koje se međusobno popunjuju. Prema jednoj od tih dviju postavka "bizantska magistrala" postojala je ne samo u VI. te IX. i X. već i u VII. i VIII. stoljeću. "Bizantska magistrala" je izraz kojim se Goldstein služi za "pomorski put uz obale Jadrana" (31). Uz tu magistralu bio je stvoren "čitav niz naseobina novog tipa, specifičnih po svojoj strateško-obrambenoj funkciji". Po Goldsteinu "se funkcioniranje i namjena bizantskih posjeda kakvi su bili još u 6. stoljeću ne mijenjaju i više stoljeća nakon toga" pa "magistrala u osnovnim crtama funkcionira i u 10. stoljeću". Dakle, Goldstein ne sumnja u postojanje bizantske vlasti nad tim posjedima (gradovima, utvrdama i sl.) duž istočnojadranske obale i u doba kada o njima nema vijesti (VII. i VIII. st.).

Druge je Goldsteinova postavka da su stanovnici toga područja bili osjećajno povezani s Bizantom i ostali "privrženi ideji carstva", "principu legitimeteta i vjernosti caru" te "duhu zajedništva" (185). Naime po Goldsteinu je tako bilo u raznim krajevima Carstva i u bizantskoj Italiji, i to u VI. a i kasnije u X. i XI. stoljeću "pa nema razloga sumnjati da tako nije bilo i na istočnojadranskoj obali "tim više što za takvu tvrdnju postoje i posredni argumenti" (185). Istina je, doduše, po Goldsteinu, da su "7. i 8. stoljeće vrijeme mrtvila" (187), ali "uočavamo da su 7. i 8. stoljeće bili neophodna priprema" (149) za kasniji ofenzivniji pristup. Obje postavke utvrđuju Goldsteina u njegovom shvaćanju da je istočnojadranska obala unatoč šutnji vrela bila u vlasti Bizanta u VII. i VIII. stoljeću.

I mi smatramo da je uporna šutnja bizantskih, franačkih, papinskih i langobardskih vrela od početka VII. do pred kraj VIII. stoljeća vrlo znakovita, ali da posredni dokazi govore za drukčiju interpretaciju te šutnje od one koju predlaže Goldstein.

Uzmimo kao primjer poslanicu "pape Agatona Konstantina IV povodom Šestog ekumenskog sabora u Carigradu 680. godine" koju spominje i Goldstein. On prevodi jedan njezin dio, naime, "da se mnogi od onih koji Vam zajedno s nama služe nalaze usred Langobarda i Slavena, zatim Franaka, Gala i Gota te Britanaca" (134). Što se tiče Slavena Goldstein ispravno uočava da je riječ o Slavenima "na zapadnom Balkanu i na istočnoj obali Jadrana". Međutim, Goldstein je pogrešno preveo latinski tekst "plurimi confamulorum nostrorum" riječima "mnogi od onih koji Vam (sc. bizantskom caru: L. M.) zajedno s nama služe". Riječ je, dakako, o biskupima na zapadu. Papa očito nije mogao ustvrditi da npr. biskupi u Franačkoj služe "Vama", tj. caru, zajedno s papom, kad znamo da je još Justinijan priznao potpunu nezavisnost Franačke od carstva i da se odrekao čak i puke apstraktne "vlasti" rimskog cara nad franačkim vladarom. Papa želi reći nešto drugo, tj. da biskupi Langobarda, Slavena, Franaka, Gala, Gota i Britanaca potpadaju pod crkvenu vlast pape. "Confamuli nostri" je neka vrsta eufemizma za misao da su ti biskupi pod papinom crkvenom vlašću i da papa na njih ima vrlo jak crkveni i moralni autoritet. I upravo u tome je smisao poruke pape Agatona. On poručuje caru da njegov (papin) autoritet na zapadu daleko prelazi granice Bizanta, jer biskupi zapadnih država "neprestano salijeću" papu pitanjima o kršćanskoj vjeri (*curiose satagere non desistunt*) pa je i za cara od velike koristi da ti biskupi ostanu u skladu s papinim naučanjem (*dum in consonantia fidei nobiscum tenentur*).

Pritom papa razlikuje dva područja zapadne Europe, jedno izvan Bizanta pod vlašću barbara (*gentes*) i drugo pod vlašću bizantskog cara (*christiani vestri imperii respublicae*). U svezi s time papa nastavlja: "Mi ćemo, premda vrlo beznačajni, nastojati da se država *Vašeg kršćanskog imperija*, u kojoj je sjedište blaženoga Petra, apostolskog prvaka, koje (sjedište) duboko poštuju i često zajedno s nama svi kršćanski narodi (*omnes christianae nobiscum nationes*) *pokaže uzvišenijom nad svim barbarima* zbog velikog obzira prema blaženom Petru apostolu (*per ipsius beati Petri reverentiam*)". Drugim riječima, papin golem utjecaj na zapadu bitno će koristiti i samome Carstvu.

Papino je pismo izraz službenog stajališta Rimske crkve izraženog na crkvenom saboru koji se sastao u Rimu 25. ožujka 680. Na tom saboru sudjelovalo je 125 biskupa, pretežno iz Italije, ali su došli i biskupi iz langobardske države, nekolicina iz Franačke (osobito iz Provence: Arles i još neki) pa čak i jedan iz Britanije – ali nijedan iz Dalmacije. To upada u oči to više što je nemali broj biskupa došao iz bizantske "Istre", tj. obalnog područja današnje Istre i Venecije. Smatramo da iz toga slijedi s velikom vjerojatnošću da dalmatinski biskupi nisu mogli doći jer im to politički faktori njihovog područja nisu dopuštali.

Da ponovimo: ne može biti slučaj da su u Rim došli *svi* istarski biskupi, a *nijedan* dalmatinski. Zar nije najprirodnije objašnjenje da je u Istri bizantska vlast 680. god. postojala, a u dalmatinskim gradovima nije? Svako drugo objašnjenje izgleda nam nategnuto, pogotovu ako uzmemo u obzir još i sljedeće okolnosti.

Nije li naime značajno da sve do pred kraj VIII. stoljeća nema nijedne vijesti o dalmatinskim biskupima i biskupijama? Mnogi se autori uvelike trude da dokažu podređenost dalmatinskih biskupija pod Rim, Raveno, Grado, Akvileju, Konstantinopol, ali svi su ti pokušaji ostali promašeni jer je kroz to vrijeme šutnja o tim biskupijama potpuna. Ta šutnja može značiti samo jedno: te biskupije nisu u to vrijeme faktički bile ni pod jednom od spomenutih vlasti zato što odlučujući politički faktori nisu dopuštali nikakve kontakte s Bizantom i papom koji bi se mogli protumačiti kao subverzivna djelatnost u korist strane sile, Bizanta i pape.

Nadalje, kada sredinom VIII. stoljeća bizantski car odvaja od pape Ilirik, Kalabriju i Siciliju i podređuje ih konstantinopolitanskoj patrijaršiji, opet nema riječi o Dalmaciji, i to zato što su se patrijaršiji pripojila samo ona područja koja su bila pod bizantskom vlašću.

A obratno, na Drugom nicejskom saboru 787. god. prisutni su salonitanski, osorski, rapski i kotorski biskupi – i *nijedan* iz Istre. Usto, dalmatinskim se biskupima laska time što im daje na popisu mjesto među nadbiskupima (!) a prvi istočni biskup nalazi se čak sedam mjesta niže. Ne može biti slučaj da nema istarskih biskupa: upravo u to vrijeme Bizant definitivno gubi Istru pa su biskupi smatrali da će biti najbolje da se ne izlažu sumnjama o pravom cilju njihova putovanja. Možemo zamisliti s kakvom su pažnjom vlasti u susjednoj avarsko-slavenskoj "konfederaciji" pratile približavanje franačke plime njihovoj zapadnoj granici i kako su morali pojačati obrambene i graničarske postaje prema novom neugodnom susjedu duž čitave zapadne granice. Zbog toga je pritisak na dalmatinske gradove morao popustiti, pa su oni u takvoj situaciji dopustili biskupima ono što preko stoljeća i pol nisu dopuštali. Možda nije bez interesa i okolnost da su samo neki gradovi dopustili put biskupima, dok su drugi, možda, mudro čekali da vide kako će se stvari razvijati. Ukratko, 787. godine bizantske vlasti u Dalmaciji još uvijek nema, ali je bizantski utjecaj mnogo više izražen nego ranije.

I konačno, za razdoblje od početka VII. do 785. god. postoji ne baš mali broj vijesti za Istru, Ravenu, južnu Italiju, današnju Grčku itd. Iz tih se vijesti mogu kako-tako rekonstruirati događaji i razvoj bizantske vlasti na tim područjima. Tako npr. oko 751. god. možemo kako-tako pratiti očajničku borbu Ravene da se izvuče iz smrtonosnog zagrijaja kojim ju je langobardska država sve više stezala, a i o Istri ima vijesti, preko kojih možemo kako-tako pratiti događaje (628, 680, 725, 768 – 772, 776 – 780. god.). Kako to da se carska vlast nije nijednom kroz oko 150 godina zainteresirala za bar neki dalmatinski grad; zašto bizantski pisci (npr. Teofan) pišu o najrazličitijim zbivanjima što se odnose na Bizant u to doba, a o Dalmaciji ništa; zar papa nije našao za nužno da se bar jednom zainteresira za svoje biskupe u Dalmaciji? Sve se to najjednostavnije objašnjava pretpostavkom da su dalmatinski gradovi priznavali kakvu-takvu nadređenost vlasti u svom zaleđu, a nikakvu nadređenost Bizanta.

7. Cilj je nekoliko primjedaba i razmišljanja otvoriti diskusiju u povodu knjige Bizant na Jadranu. Autor je to zaslužio zbog velikog truda koji je u nju uložio. Bizant na Jadranu je lijepa knjiga koja zaslužuje ponovno izdanje. Možda će koja od iznesenih primjedaba potaknuti autora da u drugom izdanju učini daljnji korak u svojim istraživanjima.

Iz prikaza sadržaja se vidi da bi prikladniji naslov knjige bio, možda, Bizant na istočnoj obali Jadrana ili Bizant i Dalmacija, što je samo usputna primjedba.

Lujo Margetić

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb

Ivan KAMPUŠ, Zagreb

Tomislav RAUKAR, Zagreb

Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

LEKTOR I KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske

Historijski zbornik

Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šalžite na adresu:

Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, za Historijski zbornik

Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Cijena ovog broja iznosi 20 000 HRD

Izdavanje časopisa sufinancira

Ministarstvo za znanost Republike Hrvatske

Industrogradnja, Zagreb, Savska c. 66 – potpomogla tiskanje rasprave
o Božidaru Magovcu

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Pergošićeva 8 – Zagreb

Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, svibanj 1993.